

ПРОТИПРАВНІ ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ СЕЛЯНСТВОМ ДОНБАСУ У 20-і РОКИ ХХ ст.

Тарасенко Л. Б.

У статті на прикладі селянських господарств Донбасу розглядаються нелегітимні засоби вирішення проблем на селі у 20-і роки ХХ ст. Незважаючи на залучені ринкові механізми, реформи більшовицького керівництва в аграрній сфері були половинчастими та обмеженими, тому створювали багато перешкод на шляху розвитку селянських господарств. Оскільки приватновласницькі інтереси селян винищити було неможливо, вони, не дивлячись ні на що, задовольнялися нерідко протиправними шляхами, формуючи при цьому тіньові ринки та пов'язану з ними корупцію. До підкупу, хабарництва як засобів вирішення певної справи на свою користь вдавалися частіше заможні селяни, нерідко середняки, а також частина бідноти. У свою чергу, представники влади, зловживаючи службовим становищем та отримуючи від селян “подяку”, позитивно вирішували питання.

Ключові слова: корупція, хабарництво, селянство, нова економічна політика, Донбас.

На прикладі крест'янських господарств Донбасу досліджується проблема використання українським крест'янством нелегітимних способів рішення проблем в селі в роки нової економічної політики. Незважаючи на привнесені ринкові механізми, реформи більшовицького керівництва в аграрній сфері були половинчастими та обмеженими, тому створювали багато перешкод на шляху розвитку крест'янських господарств. Оскільки інтереси крест'ян знищити було неможливо, вони, незважаючи ні на що, задовольнялися нерідко протиправними шляхами, формуючи при цьому тіньові ринки та пов'язану з ними корупцію. К підкупу, взяточничеству як засобам рішення певної справи на свою користь вдавалися частіше заможні селяни, нерідко середняки, а також частина бідноти. У свою чергу, представники влади, зловживаючи службовим становищем та отримуючи від селян “подяку”, позитивно вирішували питання.

Ключевые слова: коррупция, взяточничество, крестьянство, новая экономическая политика, Донбасс.

On example of Donbass farms the problem of the use of Ukrainian peasantry illegitimate means of solving problems in rural areas during the New Economic Policy. Despite involved market mechanisms, reforms of the Bolshevik leadership in agriculture were half-hearted and limited, so creating many obstacles to the development of farms. Since the interests of farmers to destroy private property was impossible, they are, no matter what, were satisfied in different ways, thus forming a shadow markets and the related corruption. By giving bribes as a way of solving a particular case in their favor, resorted increasingly wealthy farmers, often middle, and part of the poor. In turn, government officials, abuse of authority and receiving from the peasants 'gratitude' positively solved problems.

Keywords: corruption, bribery, peasants, new economic policy, Donbass.

© Л.Б. Тарасенко, 2015

Однією з найактуальніших проблем сучасності є корупція, що становить значну загрозу становленню демократії, реалізації принципу верховенства права, соціальному прогресу, національній безпеці, формуванню громадянського суспільства. Корупційні відносини, негативно впливаючи на різні сторони суспільного життя, як-то: економіку, політику, управління, соціальну та правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини тощо, усе більше витісняють правові, етичні відносини між людьми, із аномалії поступово перетворюються на норму поведінки, виступають звичним способом вирішення проблем, стають нормою функціонування влади й способом життя значної частини членів суспільства. Небаченого розмаху і впливу на політичні, економічні та інші соціальні процеси набула корупція й у незалежній Україні, ставши чи не найгострішою проблемою нашої держави, чим і зумовлюється її актуальність.

Яскравим свідченням прояву значного інтересу науковців до проблем українського села зазначеного періоду є існування різноманітної наукової літератури з питань політико-правових, економічних і соціальних перетворень у ньому у 20-і роки ХХ ст. До їх ґрунтовного висвітлення зверталися дослідники: О.І. Ганжа [1], В.В. Калініченко [2], В.М. Смирнов [3], О.О. Сушко [4, 5], П.П. Панченко та В.А. Шмарчук [6], колективи авторів [7].

Метою пропонованої статті є проаналізувати, як у 20-і роки ХХ ст., коли було здійснено перехід до нової економічної політики, недосконале та суперечливе більшовицьке законодавство в аграрній сфері стало фактором, що вплинуло на поширення протиправних дій, розростання корупції та хабарництва на селі як засобів вирішення проблем українським селянством, зокрема селянством Донбасу.

Корупція в Україні виникла не на порожньому місці, історично вона сформувалася дуже давно. Проте розквітла вона за радянських часів, коли наплодилася велика кількість чиновників, які часто перевищували свої повноваження, маючи з цього чималий зиск. Прийшовши до влади, більшовицьке керівництво намагалося побороти корумпованість суспільства. Згідно з декретом РНК РСФРР від 8.05.1918 р. “Про хабарництво” корупціонери (“а) винуваті в даче взятки; б) підстрекателі, пособники і все прикосновенные к даче взятки служащим”) мали каратися від п'яти років позбавлення волі з конфіскацією майна. А відповідно до наказу головного радянського чекіста Фелікса Дзержинського від 23.06.1919 р. кожний пійманий на хабарі чиновник його відомства практично без суду й слідства піддавався розстрілу [8, 278].

Масове розповсюдження корупції відразу після відміни “воєнного комунізму” в умовах проведення нової економічної політики довело, що заклик Леніна до викорінення хабарництва так і залишився закликком. Масштаби зловживань і хабарництва не зменшувалися. Не оминули вони й українське село.

Перехід більшовицького керівництва до нової економічної політики передбачав наявність різних форм і напрямків господарського розвитку. Проте реформи в аграрній сфері були половинчастими та обмеженими й створювали багато перешкод на шляху розвитку

селянських господарств. Оскільки приватновласницькі інтереси селян винищити в цей період було неможливо, вони, не зважаючи ні на що, задовольнялися різними шляхами, формуючи при цьому тійові ринки та пов'язану з ними корупцію. Саме хабарі, "підмогаричення", підкуп допомагали заможним селянам вирішити на свою користь певну справу. До таких засобів вирішення проблем вдавалися нерідко й середняки, які тягнулися за куркульством, а також частина бідноти. У свою чергу, представники влади, зловживаючи службовим становищем та отримуючи від селян "подяку", позитивно вирішували питання.

У зв'язку з упродовженням непу й отриманням економічних стимулів зростання селянського господарства набуває гострого характеру невдоволення тих селян, які порівняно з іншими гірше були забезпечені землею. Тому малоземельні селяни покладали надії на землепорядкувальні роботи та сподівалися вирівняти землекористування за рахунок земель заможного селянства.

Проте відсутність чітко визначених законів щодо проведення землепорядкувальних робіт, невизначеність процедури перерозподілу землі спричинили значні суперечки між куркульством і комітетами незаможних селян та змушували селян шукати протиправні шляхи вирішення проблеми. Отже, недосконалість законодавства була одним із факторів, що породжував хабарництво та корупцію.

Селяни використовували різні шляхи перерозподілу й отримання землі. Зокрема, незаможне селянство висловлювало невдоволення щодо неправильного розподілу землі, відсутності проведення нарізання земельних наділів на вільних землях, тому багато селян змушені були продати худобу, щоб добути кошти на клопотання для нарізання землі [9, арк. 109]. Чимало претензій з боку бідняцтва щодо питання землеустрою пред'являлося в Артемівській окрузі, де в багатьох сільрадах земельні розділи не були проведені. В Ямпільській сільраді селянська біднота висловлювала невдоволення щодо відсутності землепорядкування взагалі. Воно не розпочиналося, тому що кращими землями користувалися лише заможні селяни, що захопили ці наділи ще в 1922 р. під час важкого матеріального становища бідноти й робили все для того, щоб їх не втратити [9, арк. 95]. З метою впливу на хід землепорядкування заможне селянство Слов'яносербського району Луганської округи, враховуючи становище та використавши перевибори, сконцентрувало владу в сільрадах за собою через середняків [10, арк. 39]. У Старобільській окрузі землепорядкувальні роботи проходили повільно і з великою натяжкою, оскільки присутні в землепорядкувальних комісіях заможні селяни спеціально гальмували землепорядкування різними засобами, аж до підкупу землемірів, бо вважали зміни в землепорядкуванні для себе не вигідними [9, арк. 109]. У районах Луганської округи агрономи брали хабарі та влаштовували землекористування на користь заможних селян [10, арк. 109].

У другій половині 20-х років, коли державна партія вдалася до обмеження заможного селянства, землепорядкування вирішувалося вже частіше на користь бідноти або колективних господарств. Протягом 1927-1928 рр. значно збільшилося землекористування бідноти за рахунок наділення землею кращої якості при проведенні землеустрою [11, арк. 4]. Ближчі до населених пунктів та кращі землі отримували бідняцькі господарства, у другу чергу наділялися середняки, віддалені ділянки

отримували куркулі [12, арк. 27].

Зрозуміло, що мова наразі йшла про намагання влади забезпечити земельні інтереси бідніших верств селянства й колективних господарств та обмежити міцні господарства. Так влада "купувала" прихильність значної частини селянства.

Корупційні можливості було закладено партійно-державним керівництвом також у відносини щодо оренди землі. За оренду землі використовувалися різні види оплати: грошима або натуральними продуктами; оренда за обробіток; оренда за частину врожаю; за сплату податку, змішана тощо. Наприклад, у Луганській окрузі за гроші орендували землю 28,6 % селянських господарств, за натуральну плату - 8,4 %. Та доволі значними були невідомі умови оренди, в яких були зацікавлені заможні господарства й на які давали згоду 47,7 % бідняцьких господарств [13, арк. 39]. Також відбувалося багато випадків здавання в оренду землі взагалі без реєстрації договору [10, арк. 104].

Більшовицька влада констатувала масові явища прихованої оренди в селах Донбасу. Міцні господарства ухилялися від обкладання орендованої землі, ставили бідноті умови не реєструвати угоди на оренду землі та залишати сплату сільгосподатку за здавцем. В іншому випадку вони відмовлялися брати землю бідноти в оренду, і бідняцькі господарства, не знайшовши інших можливостей, йшли на ці умови змушено. Орендар же отримував велику економічну вигоду, обходячи закон про сплату сільгосподатку, і фінансові органи фактично були позбавлені можливості обкладати господарства, які отримували прибуток від експлуатації (таким терміном називали оренду партійно-господарські чиновники) землі бідняцьких господарств [14, арк. 71]. А однією з причин було те, що радянське керівництво встановило такі "законні підстави" підприємницької діяльності селянина, зокрема оренди землі, що орендареві не вигідно було реєструвати угоди оренди через високе оподаткування.

18 липня 1928 р. ЦВК і РНК СРСР обмежили термін здавання землі в оренду однією сівозміною [15, 296]. У доповідній записці прокуратури УСРР зазначалося, що директива XV з'їзду ВКП(б) про перегляд законодавчих норм, що регламентують трудову оренду землі, спрямована в бік обмеження оренди з метою завадити створенню шляхом оренди великих куркульських господарств і закабаленню ними бідноти [16, арк. 33]. Такі заходи фактично забороняли оренду землі заможними господарствами, водночас утворюючи підґрунтя для поширення корупції та службових зловживань, оскільки заможні господарства були зацікавлені, по-перше, в оренді землі, по-друге, саме в довгостроковій оренді, тому й вдавалися до пошуку нелегітимних засобів подовження орендних відносин.

З метою якнайшвидшої відбудови та розвитку виробничих сил у сільському господарстві радянське законодавство дозволило поряд з орендою землі й найм робочої сили. Щоправда, Земельний кодекс 1922 року передбачав право найму робочої сили лише на період сільськогосподарських робіт. Наділені землею незаможні селяни, не маючи живого і мертвого реманенту, здавали свою землю міцнішим господарям і йшли до них її обробляти. Або, наймаючи засоби виробництва для обробітку своєї землі та не маючи можливості сплатити належну суму за їх використання, незаможні селяни змушені були відпрацювати свій борг у господарстві власника засобів виробництва.

Унаслідок заборони ці виробничі відносини здебільшого приховувалися, як тими, хто здавав, так і тими, хто брав у наймання засоби виробництва та робочу силу [1, 40].

Кількість наймитів, які мали офіційно легальний статус, відрізнялася від їх реальної кількості. Заможні селяни, які використовували найману працю, приховували чисельність наймитів, бо прагнули не мати витрат, пов'язаних з легалізацією найманої праці.

Прибутки від використання праці наймитів, як і від прихованої оренди, значно зростали в разі нелегальних угод через мафіозно-кримінальні структури та посередників так званого "чорного ринку". Це підштовхувало селян до правопорушень в економічній галузі, оскільки при діяльності на "законних підставах" їм важко було розраховувати навіть на незначну частку таких коштів [3, 93].

Постанова ЦВК і РНК СРСР від 20 лютого 1929 р. "Про порядок застосування кодексу законів про працю в куркульських господарствах" [17, 117] і постанова РНК СРСР від 21 травня 1929 р. "Про ознаки куркульських господарств, до яких належить застосовувати Кодекс законів про працю" [18, 31] знайшли відбиток у відповідній постанові Раднаркому УРСР від 13 серпня 1929 р., в якій визначалося куркульське господарство. "До куркульського господарства, - говориться в постанові, - відносяться всі селянські господарства при наявності в господарстві одної з нижчеперелічених ознак: а) якщо в господарстві систематично вживається наймана праця для сільськогосподарських робіт або в кустарних промислах та підприємствах; б) якщо в господарстві є млин, олійниця, круподерня, просорухка, вовночухральня, шаповальня, сушарня, шкіряний завод, цегельня або інше промислове підприємство, а так само, якщо в господарстві є вітряк або водяний млин; в) коли господарство систематично здає в наймання сільськогосподарські машини з механічними двигунами; г) коли господарство здає в наймання постійно або на сезон окремі устатковані помешкання під житло або підприємство; д) коли члени господарства займаються торгівлею, лихварством, комерційним посередництвом..." [19, 186].

Як видно, надто розмитим було поняття куркульського господарства. Під нього можна було підвести не тільки заможні, але й середняцькі господарства, які, наприклад, у гарячу пору здавалися до використання найманої праці, оскільки самотужки впоратися не могли. Отже, визначення господарства як куркульського віддавалося на поталу місцевим чиновникам, що призводило до їхніх зловживань, вимагання та хабарів.

Зловживання місцевого апарату щодо селян відбувалися й у сфері машинопостачання. Відновлення реманенту бідняцьких господарств було пов'язано з розвитком сільськогосподарського кредиту, зокрема, для придбання реманенту селянство виділяло довгострокові кредити. За 1924-1925 рр. селянство Донбасу отримало кредити на машини - 24968 крб., на мертвий інвентар - 55475 крб. [20, арк. 56].

Усе ж представники влади відмічали, що кредит бідноті не завжди був доступний. По-перше, зустрічалися випадки, коли середняк разом з незаможником організувалися в машинне товариство, придбали трактор, і при настанні терміну розплати в незаможника не виявлялося грошей, а середняк розплачувався й потім відтіснив від трактора бідняка. По-друге, на місцях замість 25 % задаткової суми на трактор чиновники вимагали більше, ніж це встановлено. По-третє, відстрочка за трактори

або сільськогосподарські машини давалася на три роки, а на місцях вимагали сплатити за два роки [21, арк. 5].

Потрібно додати, що влада стримувала придбання техніки заможними верствами селянства: були випадки, коли заможний елемент поодиноці намагався використати накоплений капітал для придбання тракторів від машинних товариств, користуючись їхньою неплатоспроможністю [10, арк. 170].

У травні 1928 р. Політбюро КП(б)У прийняло резолюцію, що вимагала заборонити продаж "дефіцитних" сільськогосподарських машин селянам-одноосібникам, а довгострокові кредити дозволялося видавати для придбання складних машин тільки колективним покупцям. Згідно з цим рішенням Українська економічна нарада 15 травня 1928 р. затвердила нові умови кредитування й машинопостачання в республіці. Термін кредитування для середняків скорочувався до трьох років, заможні селяни не кредитувалися, їм реманент відпускали тільки за готівку й в останню чергу [22, 65]. За таких умов селянство змушене було використовувати "могоричі" та хабарі, щоб тільки отримати кредит.

У 1928-1929 рр. влада відмовилася від проведення хлібозаготівель економічними методами й повернулася до адміністративних "воєнно-комуністичних" форм управління селянською економікою.

Та навіть у такому випадку заготівлі хліба не давали результатів. Органи влади продовжували тиснути на куркулів і залучали до вилучення хліба всю суспільну увагу села, а центр тяжіння роботи переносили на виявлення груп, що затримували залишки хліба, та організацію проти них судових процесів [23, арк. 33; 37].

Влада захоплювала хлібні ресурси руками селян-незаможників і подавляла селян-власників. На шпальтах місцевих газет зазначалося, що куркулі та заможні селяни ухиляються від здачі державі хлібних лишків, тому є класовими ворогами, і кожен батрак і КНС повинен надати допомогу владі, допомагаючи викривати приховувачів хліба [24]. І біднота за винагороду активно сприяла проведенню хлібозаготівлі, виказуючи органам влади приховувачів хліба - куркулів і заможних селян [25].

Навесні 1929 р. у Донецькій губернії все більшого розмаху набуває розкуркулювання. Під гарячу руку його виконавців, окрім заможних селян-куркулів, підпадають нерідко й середняки. Зловживанням влади немає меж: економічні обмеження та заборони, політичні, адміністративні утиски, притягнення до кримінальної відповідальності, репресії аж ніяк не відповідають задекларованому робітничо-селянському характерові радянської держави. Намагання закріпитися у владних структурах нехай і низового апарату змушувало місцевих чиновників лавірувати між різними соціальними прошарками селянства, надаючи час від часу перевагу одним або здійснювати зловживання щодо інших, та навпаки. Зухвалі дії представників влади викликали обурення селян. Про це свідчать скарги селянства до прокуратури про притягнення до відповідальності за так звану спекуляцію хлібом не тільки куркулів, а часто-густо - середняків, і нерідко - бідняків [26, арк. 66].

Чисельність і систематичність випадків зловживання владою, безкарність чиновників закладали підвалини для формування місцевої партійно-державної номенклатури.

Отже, у роки нової економічної політики державна партія з метою збереження та укріплення своєї влади, зокрема над селянством (з якого не виключаємо й селянство Донбасу) об'єктивно сприяла поширенню протиправ-

них дій: службових зловживань, хабарництва, корупції тощо. При чому зацікавленими особами та суб'єктами вказаних явищ ставали як селяни, так і представники владних структур. Це можна пояснити інтенсивним розвитком у той період селянської підприємницької приватновласницької діяльності, яка знаходилася під державним контролем і обмеженням, що само по собі протиприродно. У специфічних умовах недосконалого законодавства підкуп, хабарі тощо були дієвим засобом забезпечення як законного, так і незаконного підприємництва на селі.

Подальші розвідки будуть спрямовані на дослідження повсякденного життя селянства в роки непу.

Література

1. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 - 1927) / О.І. Ганжа, відп. ред. С.В. Кульчицький. - К.: НАН України. Ін-т історії України, 2000. - 208 с.

2. Калініченко В. Оренда землі в українському селі в роки непу / Калініченко Володимир // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. - Вип. 16 / Відп. ред. В.А. Смолій: В 2 ч. - Ч. 2. - К.: Інститут історії України НАН України, 2007. - С. 27-43.

3. Смирнов В.М. Суспільно-політичні та економічні перетворення в українському селі в період нової економічної політики / Смирнов В.М. - Харків, Майдан. - 2002. - 304 с.

4. Сушко О.О. Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємців в УСРС (1921-1929 рр.): Наукове видання / О.О. Сушко - К: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. - 96 с.

5. Сушко О.О. Становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду непу (1921 - 1929 рр.): історико-теоретичний аспект: Дис.... д-ра іст. наук: 07.00.01. - К., 2004. - 503 с.

6. Панченко П.П. Аграрна історія України / П.П. Панченко, В.А. Шмарчук. - Київ: Знання, 2000. - 343 с.

7. Історія українського селянства: Нариси у 2-х т. / В.А. Смолій (відп. ред.); НАН України. Інститут історії України. - К.: Наукова думка, 2006. - Т. 2. / О.В. Андро-

щук, В.К. Баран, О.М. Веселова та ін. - 2006. - 652 с.: іл.

8. Дзержинский Ф.Э. Избранные произведения. - М., 1957. - Т. I.

9. Держархів Донецької обл. - Ф. -1. - Оп. 1. - Спр. 2342. - 401 арк.

10. Держархів Луганської обл. - Ф. П-34. - Оп. 1. - Спр. 56. - 246 арк.

11. Держархів Донецької обл. - Ф. р-221. - Оп. 1. - Спр. 12. - 273 арк.

12. Держархів Луганської обл. - Ф. П. 34. - Оп. 1. - Спр. 941. - 57 арк.

13. Держархів Луганської обл. - Ф. П-34. - Оп. 1. - Спр. 55. - 101 арк.

14. Держархів Луганської обл. - Ф. П. 34. - Оп. 1. - Спр. 25. - 74 арк.

15. Сборник документов по земельному законодательству СССР и РСФСР. - М., 1954. - 719 с.

16. Держархів Луганської обл. - Ф. П. 34. - Оп. 1. - Спр. 923. - 24 арк.

17. СЗ СССР. - 1929. - № 14.

18. СЗ СССР. - 1929. - № 34.

19. Збірник Законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1929 рік. - Харків, 1929. - 1172 с.

20. Держархів Донецької обл. - Ф. Р. 1146. - Оп. 2. - Спр. 300. - 68 арк.

21. Держархів Луганської обл. - Ф. П. 34. - Оп. 1. - Спр. 102. - 6 арк.

22. Калініченко В.В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929) / В.В. Калініченко - Харків: "Основа", 1991. - 131 с.

23. Держархів Луганської обл. - Ф. Р. - 760. - Оп. 1. - Спр. 7. - 54 арк.

24. "Луганская правда". - 1929. - 21 мая. - № 112.

25. "Луганская правда". - 1929. - 12 июня. - № 131.

26. Держархів Луганської обл. - Ф. Р-1186. - Оп. 2. - Спр. 67. - 529 арк.

*Тарасенко Л.Б.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства
ОДУВС
Надійшла до редакції: 21.08.2015*